

Lunds universitet
Förlags- och bokmarknadskunskap
Institutionen för kulturvetenskaper
Handledare: Ann Steiner
2014-06-04

Josephine Glad
FBMK11

Utgivning av digitala läromedel

- en analys av författarens förändrade yrkesroll och arbetssituation

Sammanfattning

Denna studie undersöker hur författarrollen har förändrats i samband med att läromedel och läromaterial i allt större utsträckning har digitaliserats och datoriserats. Teoretiskt fundament utgörs av Svedjedal (2002) och Renman Claesson (2009, 2012) och metodiskt tillvägagångssätt är kvalitativa intervjuer. Resultatet av denna analys visar på att författarrollen i och med digitaliseringen omfattar en bredare kompetens, inte bara inom multimedia utan även till viss del inom informationsteknologins begränsningar. Immaterialrätt och upphovsrätt lider inte idag några allvarliga brister, men en vidareutveckling av interaktiva texter med oräknerligt många aktiva skapare kan kräva nya juridiska verktyg. Slutligen finner resultatet av denna studie att marknaden för digitala läromedel är ung och någon ekonomisk jämvikt och ackurat prissättning av produktionsfaktorer har inte ännu infunnit sig.

Nyckelord: läromedelsproduktion, digitala läromedel, författarskap, bokproduktion, upphovsrätt, royalty

Innehållsförteckning

Inledning	1
<i>Syfte och frågeställningar</i>	1
<i>Avgränsningar och material</i>	2
<i>Tidigare forskning</i>	2
Teori och metod	3
<i>Förändrade roller i samband med digital utgivning</i>	4
<i>Upphovsrättens funktion</i>	4
<i>Metod</i>	5
Analys	6
<i>Digitala läromedel: En bakgrund</i>	6
<i>Författarnas förändrade arbetssituation</i>	8
<i>Författarnas upphovsrätt</i>	14
<i>Författarnas ekonomi</i>	19
Avslutande diskussion	25
Källförteckning	28
<i>Tryckt material</i>	28
<i>Otryckt material</i>	29
Bilaga	31

Inledning

Den svenska regeringen satte år 2011 upp ett mål om att Sverige skulle bli bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter i skolan. Johanna Westlund skrev i *Svensk bokhandel* samma år att de största läromedelsproducenterna redan då erbjöd någon form av interaktiv bok, och att de arbetat intensivt för att utveckla sina digitala läromedel.¹ Regeringens mål gav läromedelsförlagen ytterligare något att arbeta mot, eftersom detta förutsätter att eleverna har tillgång till världens bästa digitala läromedel. Digitaliseringen har medfört förändringar i hur de olika aktörerna i bokproduktionen arbetar. Förlagen har fått ändra sina marknadsföringsstrategier då det uppstått fler konkurrenter på marknaden, samt anställa personal som har en teknisk bakgrund. Det har också blivit viktigare att läromedelsutvecklarna är införstådda i den nya tekniken och alla dess möjligheter. Men det ställer även krav på de som skriver läromedel, nämligen författarna.

För läromedelsförfattare innebär det att de måste skriva manus till två olika verk, en tryckt bok och en digital bok. När tryckta läromedel digitaliseras adderas filmer, animationer och interaktiva övningar. Allt detta ligger oftast på författarnas bord att producera. Eftersom interaktiva läromedel är lättare att uppdatera med ny information i takt med samhällsförändringar kräver kunderna snabbare uppdateringar. Detta innebär att det inte finns något slutgiltigt datum då produkten är färdig. De avtal som skrivs mellan författare och förlag var från början inte anpassade att inkludera elektroniska medier, och har därför omarbetats och anpassats till de nu rådande förhållandena.² Med anledning av det tilläggsmaterial som åligger författare till digitala läromedel att skapa, är det viktigt att detta blir en del av ett avlönat arbete.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att klargöra hur författare påverkas av digitaliseringen av läromedel. Studien lägger fokus på författarnas arbetsvillkor, avtal med förlag och ekonomiska situation. Hur påverkar digitaliseringen författarens arbetssituation? Vilka nya krav och utmaningar innebär digitaliseringen för författaren? Vad händer med författarens upphovsrätt? Har författarens ekonomiska situation ändrats?

¹ Johanna Westlund, "Behöver stå på egna ben", *Svensk bokhandel*, nr 7 2011.

² Giles Clark och Angus Phillips, *Inside Book Publishing*, Routledge: New York 2008, s. 124.

Avgränsningar och material

Studien är avgränsad till att omfatta en av Sveriges ledande aktörer i utvecklingen av digitala läromedel. Gleerups har de senaste åren gjort stora satsningar på att digitalisera sina läromedel, vilket har inneburit förändringar både för företaget och deras författare. Därför är det relevant att undersöka hur Gleerups författare ser på förändringen. Nackdelen är att intervjupersonernas åsikter kan vara subjektiva och i viss mån färgade av företaget. Vidare antar jag att situationen för författare till digitala läromedel är ungefär densamma vid andra läromedelsföretag. Materialet som ligger till grund för analysen är sju intervjuer med författare utgivna på Gleerups och deras redaktörer. Nedan presenteras de personer som ingår i undersökningen. Deras namn har ingen relevans för denna studie, och eftersom uppsatsen dessutom är offentlig har jag valt att utelämna namnen.

- En författare till tre olika läromedel i svenska för årskurs 7-9. Författaren har dessutom en deltidstjänst som läromedelsutvecklare på Gleerups. Personen kommer i analysen att benämnas som "Författare 1".
- En författare till tre läromedel i engelska för årskurs 7-9. Författaren har ensam skrivit materialet till böckernas webbplatser. Personen kommer i analysen att benämnas som "Författare 2".
- En författare till tre olika läromedel i matematik för årskurs 1-3. Författaren har inte gett ut någon interaktiv bok än, men arbetar mycket metodiskt med att planera för ett helt digitalt koncept för årskurs 1-3. Personen kommer i analysen att benämnas som "Författare 3".
- En läromedelsutvecklare i svenska och SO/kartor för årskurs 7-9. Personen har varit redaktör för två interaktiva böcker i svenska och historia samt projektledare för två interaktiva böcker i geografi och samhällskunskap. Hen har varit redaktör för böckerna som "Författare 1" har skrivit. Personen kommer i analysen att benämnas som "Redaktör 1".
- En läromedelsutvecklare i engelska och spanska för årskurs 7-9. Personen har varit redaktör för de tryckta och interaktiva böcker som "Författare 2" har skrivit. I analysen kommer läromedelsutvecklaren att benämnas som "Redaktör 2".
- En läromedelsutvecklare i matematik för årskurs F-6. Personen har varit redaktör för de läromedel som "Författare 3" har skrivit. I analysen kommer den här personen att benämnas som "Redaktör 3".
- En representant för ledningsgruppen som arbetar med att utveckla digitala läromedel. I analysen kommer den här personen att benämnas som "Utvecklaren".

Tidigare forskning

Den internationella forskning som finns om digitala läromedel riktar sig främst till pedagoger och hur de kan använda sig av det i undervisningen. Det finns internationell forskning från år 2007, innan digitala läromedel hade slagit ner på den svenska marknaden. Helen Beetham och Rhona Sharpe är redaktörer för antologin *Rethinking pedagogy for a digital age: designing and delivering e-learning* och David Buckingham's *Beyond technology: children's learning in the age of digital culture*. En av de nyaste studierna från år 2014 är *Teaching and Learning the European Union:*

Traditional and Innovative Methods av Stefania Baroncelli, Roberto Farneti, Ioan Horga och Sophie Vanhoonacker. Fältet är än så länge ganska outforskat i Sverige, men Patricia Diaz publicerade år 2012 *Webben i undervisningen - Digitala verktyg och sociala medier för lärande*. Även den riktar sig i första hand till verksamma lärare, it-pedagoger och skolledare. Detta har varit problematiskt i arbetet med denna uppsats, då mycket av denna forskning inte har kunnat appliceras till studiens specifika ämnesområde.

Det finns mycket skrivet om skönlitterära författare och deras arbetssituation inom både den svenska och internationella litteraturvetenskapliga disciplinen. Två svenska exempel på detta är Cristine Sarrimos *Jagets scen. Självframställning i olika medier* (2012) samt Torbjörn Forslid och Anders Ohlssons *Författaren som kändis* (2011). De sistnämnda författarna har även varit redaktörer för antologin *Litteraturens offentligheter* (2009), som i olika avsnitt utforskar hur författare och läsare på skiftande arenor använder litteraturen för olika syften. Det finns även material om författares upphovrätt och immaterialrätt skrivet inom litteraturvetenskapen. Eva Hemmungs-Wirtén har skrivit om vad som händer med skönlitterära författares immaterialrätt i en alltmer globaliserad värld i *No trespassing - Authorship, Intellectual Property Rights, and the Boundaries of Globalization* från år 2004.

Det finns inte heller så mycket forskning om digitala läromedel inom förlags- och bokmarknadskunskap. År 2011 publicerade Janna Hempel och Joanna Lindahl kandidatuppsatsen ”Digitala läromedel. En analys av marknadens förutsättningar”. Deras fokus ligger på förlagens inställning till digitaliseringen samt vad digitaliseringen inneburit för läromedelsmarknaden.³

Det behövs med andra ord mer forskning om läromedelsförfattare och andra fackboks-författare inom förlags- och bokmarknadskunskap. Den här undersökningen behövs för att ge en nyanserad bild av hur läromedelsförfattarnas förutsättningar förändras i och med digitaliseringen, och för att det inte finns så mycket skrivet om detta ämne än.

Teori och metod

Denna studie utgår ifrån främst två teoretiska grunder, där den första behandlar digitaliseringens påverkan på medier, och då också läsarens och författarens roller, och den andra de påfrestningar som de immaterialrättsliga systemet utsätts för.

³ Janna Hempel och Joanna Lindahl, ”Digitala läromedel. En analys av marknadens förutsättningar”, <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=1974160&fileOId=1978207>, Kandidatuppsats publicerad vårterminen 2011, hämtad 2014-06-11.

Förändrade roller i samband med digital utgivning

Enligt Johan Svedjedal har tekniken förändrat litteraturens villkor. Boken har en tendens att överleva och har ibland tagit hjälp av nya medier för att stärka sin position ännu mer. Bokförlag, författare och läsare har alla fått ändrade roller. Förlagets samtliga yrkeskompetens behövs fortfarande, men yrkesrollerna har förändrats. Bokproduktion omfattar en rad aktiviteter; design, sättning, tryckning och bokbindning. Traditionellt så delas dessa aktiviteter mellan förläggare och tryckare. I och med digitaliseringen av bokproduktion kan både design och sättning utföras direkt av författaren. De aktiviteter som tidigare var ålagda enskilda aktörer kan således nu delas upp mellan flera involverade i produktionen. Det är inte längre uppenbart vad var och en av aktörerna har för ansvarsområde och mandat.⁴ Svedjedal förutspår att sättet att publicera böcker i olika medier kommer att bli allt vanligare. Det kan ske att bokutgivningen bara kommer att vara en del av publiceringsprocessen i framtiden, i stället för att som nu utgöra det slutliga målet. Möjligheten med egenutgivning har medfört detta. Läsarna behöver med dagens teknik inte längre läsa en bok från pärm till pärm som man gör i en tryckt bok, utan kan själv välja vad de vill läsa och klicka runt bland olika hypertexter. Detta beskriver Johan Svedjedal som en slags zappläsning som kan komma att hota författarens position. Författaren skulle på så sätt inte ha någon kontroll över sitt verk, utan det skulle bli varje läsares privilegium att skapa verkets mening.⁵

Undersökningen kompletteras även av den brittiska forskaren Frania Halls forskning om digitala läromedel. Enligt henne måste förläggarna hitta sin nya roll och arbeta närmre köparna (dvs skolorna) på ett helt annat sätt än tidigare. I och med att arbetet för förläggare ändras påverkar det även författarnas arbete.⁶ Hon ser potential i digitala läromedel i och med att de lättare går att uppdatera med nytt material jämfört med tryckta läromedel.⁷

Upphovsrättens funktion

Uppsatsens andra teoretiska grund vilar på Katarina Renman Claessons teorier. Utgångspunkten för henne är svenska förhållanden och lagstiftning.⁸ Hon beskriver vad den förändring och utveckling av digitalteknik inneburit för förlag, författare och läsare. Det är upphovsrätten som till stora delar

⁴ Johan Svedjedal, *The Literary Web – Literature and Publishing in the Age of Digital Production*, Kungl. Biblioteket: Stockholm 2000, s. 127.

⁵ Svedjedal 2000, s. 9.

⁶ Frania Hall, *The Business of Digital Publishing*, Routledge: Oxon 2013, s. 107.

⁷ Hall 2013, s. 86.

⁸ Katarina Renman Claesson, ”Författaren i den digitala världen – en upphovsrättslig analys” i *Författaren i den digitala tidsåldern – En studie beställd av den nordiska digigruppen*, Den nordiska digigruppen: 2009 s. 6. Uppsatsförfattarens version är en uppdaterad version som hittats på Institutet för rättsinformatiks hemsida den 23/4 2014, http://www.juridicum.su.se/iri/organisation/Katarina_Renman_Claesson/.

styr författarens och förlagets relation. Renman Claesson menar att när boken blir en licensierad tjänst är författaren inte längre ensam upphovsman till sin berättelse och läsaren blir en aktiv och synlig licenstagare av texter och historier.⁹ Författaren befinner sig i en tid fylld av möjligheter men samtidigt problem. Deras verk kan göras tillgängliga för en allmän publik snabbt, billigt och lätt via ett flertal olika sätt. Det kan ske via traditionella förlag, e-boksförlag eller av författaren själv genom egenutgivning, men kan också ske illegalt av sådana som inte har frågat om lov.¹⁰ Samtidigt är behovet av välformulerade texter större när vem som helst kan konkurrera om textutrymmet på internet. En viktig förutsättning för författarens kontroll över texten är att den är upphovsrättsligt skyddad. Författaren har alltid rätt att bli nämnd som upphovsman till sina verk. Avtal med bokförlag är en förutsättning för att författaren ska ha kontroll över sitt verk. Författaren kan där välja att överlåta eller upplåta rätten till sitt verk, och besluta om texten ska vara fri att nyttjas av allmänheten. Att flera upphovsmän är inblandade i produktionen innebär endast en komplicerad rättighetshandling, eftersom det är fler personer att fråga vid användning av deras material.¹¹ Förlagets position kan ifrågasättas i en tid då författaren ensam kan marknadsföra och distribuera sina verk. Men författaren behöver enligt Renman Claesson fortfarande förlaget för redigering av text och den ekonomiska riskfördelning som sker då förlaget är med och delar på kostnaderna av produktionen.¹²

Metod

Intervjuer med författare och läromedelsutvecklare tillika redaktörer utgör metoden för informationsinsamlingen för denna studie. I och med att författare och läromedelsutvecklare har olika roller inom produktionen av läromedel konstruerades två separata frågescheman med syfte att fungera som diskussionsunderlag vid intervjutillfällena. De båda schemana omfattade diskussionsunderlag rörande respondentens bakgrund inom förlagsbranschen och yrkesrollens förändring och utveckling i och med digitaliseringen av deras läromedel, och vidare, vilka krav och utmaningar som digitalisering innebär. Frågor konstruerades som öppna, vilket innebär att det inte presenteras föreslagna svarsalternativ till respondenten, som dessutom har obegränsat med svarsutrymme. Frågeschematan återfinns i bilagan sist i uppsatsen.

Intervjuförfarandet genomfördes genom ett möte, med en av respondenterna, och genom e-

⁹ Katarina Renman Claesson, "Boken, författaren och läsaren – en upphovsrättslig reflektion" i *Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi*, red. Ulla Carlsson och Jenny Johannisson, Litteraturutredningen i samarbete med Nordicom: Stockholm 2012, s. 269.

¹⁰ Renman Claesson 2012, s. 263.

¹¹ Renman Claesson 2012, s. 265.

¹² Renman Claesson 2009, s. 5.

postväxling, med fem av respondenterna. Svaren kompletterades i förekommande fall genom en återkoppling till berörd respondent varvid förtydligande erhöles. Slutligen kontaktades en representant från Gleerups ledning för att komplettera frågorna om upphovsrätt och royalty. Undersökningens enda fysiska intervju spelades in och transkriberades. Materialet sammanställdes och analyserades genom en kvalitativ analys. Författaren och etnologen Eva Fägerborg beskriver i *Etnografiskt fältarbete* (2013) hur människor genom media presenteras för olika budskap om den samtida verkligheten. På så sätt finns det redan förutsedda meningar om vissa grupper i samhället och förväntningar på hur de ska bete sig. Ju fler budskap som sprids om dessa grupper, desto mer måste de själva förhålla sig till egenskaper som tillskrivits dem. Dessa egenskaper kan vara svårt att plocka bort i mötet med andra vid exempelvis en intervju. Fägerborg menar att respondenten kan välja att anpassa sina svar till vad som denne tror förväntas av intervjuaren.¹³ Det är för undersökningen därför viktigt att kritiskt reflektera över hur begrepp används och uppfattas inom det studerade fältet. Slutprodukten av den kvalitativa bearbetning som genomförts är en text där citat från intervjuer eller observationer varvas med tolkningar som styrks av olika teorier och sekundärlitteratur, vilket kan sägas vara gängse presentationsförfarande.¹⁴

Analys

Den kvalitativa analysen av materialet kommer att presenteras i fyra olika avsnitt. Det första avsnitten syftar till att ge en bakgrund till förändringen som har skett för författare och förlag i och med digitaliseringen, samt ge en inblick i Gleerups produkter. I avsnitt två problematiseras de nya krav och utmaningar digitaliseringen ställer på författarna. I avsnitt tre resoneras det kring författarnas upphovsrätt. Avslutningsvis undersöks det i avsnitt fyra om författarnas ekonomiska situation har förändrats.

Digitala läromedel: En bakgrund

Johanna Westlund skriver i *Svensk bokhandel 2011* att nästan alla svenska läromedelsproducenter under en lång tid har arbetat för att utveckla digitala läromedel.¹⁵ Samtidigt som de största förlagen, Gleerups, Studentlitteratur, Natur & Kultur och Liber, gör stora satsningar på ny teknik har flera mindre förlag dykt upp på marknaden som deras konkurrenter. Digilär, Lin Education och Khan

¹³ Eva Fägerborg, "Intervjuer", *Etnografiskt fältarbete*, red. Lars Kaijser och Magnus Öhlander, Studentlitteratur: Lund 2013, s. 68-70.

¹⁴ Runa Patel och Bo Davidson, *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*, Studentlitteratur: Lund 2003, s. 83.

¹⁵ Westlund 2011, s. 19.

Academy hör till uppstickarna som samtliga producerar interaktiva läroböcker. Trots att flera förlag erbjuder nya tekniska möjligheter för skolorna, har marknaden hittills gått långsamt. Det kan bland annat bero på skolornas låga budgetar, politiska beslut, kurs- och läroplaner samt skollagar.¹⁶ Digitaliseringen har lett till att förlagen behöver ha medarbetare med särskilda kunskaper om webbpedagogik. Det innebär även att förlagen måste hantera nya frågor om författares royaltysatser och upphovsrätter. En av de saker som skiljer läromedelsförlagen från allmänförlagen är att de utvecklar en närmare kundrelation. De låter kunden vara med och styra utvecklingen.¹⁷ Gleerups har ett nära samarbete med skolor, lärare och elever som på olika sätt testat och tycker till om Gleerups produkter. Deras fokus har tidigare legat på produktion av läromedel till grundskola och gymnasieskola, men har sedan år 2011 även breddat sin utgivning inom högskola och universitet.¹⁸

Gleerups erbjuder idag sina kunder två olika produkter. Det första är att arbeta med en tryckt lärobok och köpa till en kompletterande webbplats. Webbplatserna ska underlätta arbetet för lärare och erbjuder verktyg som resultatuppföljning, dokumentation, planering och lektionstips. Det andra alternativet är att köpa en interaktiv bok som är ett komplett digitalt lärverktyg och innehåller den tryckta bokens material med kompletterande filmer, laborationer och övningar. Det finns en möjlighet för lärare och elever att själva bygga ut materialet efter behov och önskemål. Den interaktiva boken har dessutom en rad funktioner som omfattar talsyntes, kommunikationsmöjligheter, anteckningsmöjligheter och plats för eget material. Alla Gleerups digitala produkter är plattformsoberoende och fungerar på såväl dator, surfplatta och smartphone.¹⁹ I dagsläget har Gleerups över 120 läromedelswebbplatser som textbokskomplement.²⁰ Gleerups säljer i skrivande stund fler tryckta böcker än interaktiva, trots att de interaktiva böckerna har ett pris som motsvarar en tredjedel av de tryckta böckerna. Däremot krävs det av användaren att de har tillgång till en plattform för vilken läromedlet kan användas. I realiteten så stödjer Gleerups produkter de vanligaste plattformerna, Windows, Mac, Android m.fl. De digitala produkterna säljs som individlicenser där varje elev och lärare får en egen licens för webbplatser och interaktiva böcker. Traditionella läroböcker ska oftast vara i flera år, vilket innebär att uppgifterna i böckerna kan bli föråldrade och felaktiga. Potentialen i digitala läromedel är här överlägsen tryckta.²¹ Nästa avsnitt kommer att gå närmre in på hur läromedelsförfattarnas arbete har påverkats av att

¹⁶ Westlund 2011, s. 19.

¹⁷ Westlund 2011, s. 19.

¹⁸ Westlund 2011, s. 20.

¹⁹ Gleerups Utbildning AB, ”Fler och bättre digitala möjligheter”, <http://www.gleerups.se/aktuellt?id=5653816>, 18/2 2014, hämtad 31/3 2014.

²⁰ Westlund 2011, s. 23.

²¹ Hall 2013, s. 86.

läromedlen har blivit digitaliserade.

Författarnas förändrade arbetsituation

Patricia Diaz, verksam som pedagog och föreläsare, skriver i *Webben i undervisningen - Digitala verktyg och sociala medier för lärande* om hur den svenska regeringen år 2011 fastslog att Sverige ska vara bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter i skolmiljön. I den senaste läroplanen står det uttryckligen att ”eleven ska kunna använda informationsteknik som ett verktyg för sitt kunskapssökande och lärande”.²² För att elever ska kunna dra nytta av tekniken och ha de bästa förutsättningarna för att inhämta kunskap krävs det att de har tillgång till bra digitala läromedel. Detta ställer krav på både läromedelsförlag och deras författare.

Författarna till *Kunskapens texter – Jakten på den goda läroboken* (1997) skriver att textens medvetande är större i läromedlet än den enskilde författaren.²³ David Olson (1989) tror att det krävs ett nytt teoretiskt fundament för hela skolsystemet om läroböckerna ska kunna rikta sig till läsarna på ett personligt och direkt sätt med identifierbara författarröster.²⁴ Något som skiljer författare till läromedel från författare till skönlitteratur är att romanförfattaren inte är lika bunden av formella krav på ämnesval, nivåanpassning, korrekthet eller neutralitet. I läromedel visar sig den kollektiva medvetenheten som summan av andras påbud och formuleringar samt sätter gränser för individuell utveckling. Läromedelsproducenter verkar i en skolpolitisk omvärld, och måste ta hänsyn till en rad saker när de producerar läroböcker, såsom skolors budget, politiska beslut, kurs- och läroplaner, skollagar, gymnasier reformer och nationella prov.²⁵

Den nya digitala formen har ändrat läsarnas roll och användning av boken, vilket medför att författarna måste anpassa sig till detta när de skriver. Litteraturvetaren Johan Svedjedal beskriver i *The Literary Web* hur läsandet har ändrats. I de interaktiva böckerna behöver läsaren inte läsa boken från pärm till pärm utan kan hoppa mellan sidor hur som helst, och följa länkar och hypertexter. Svedjedal kallar det för en sorts zappläsning där läsaren hoppar mellan olika delar i texten på jakt efter att få läsa vidare om någonting som fångat läsarens intresse. Digitala läromedel innehåller både interaktivitet och hypertextuell länkning. Interaktivitet betyder att läsaren kan göra olika aktiva val samt påverka och kontrollera sin läsning på olika sätt. Hypertexter är texter som innehåller länkar till andra textställen eller ger läsaren möjligheter till vägval. Den struktur som kallas

²² Patricia Diaz, *Webben i undervisningen - Digitala verktyg och sociala medier för lärande*, Studentlitteratur: Lund 2012, s. 74-78.

²³ Egil Børre Johnsen, Svein Lorentzen, Staffan Selander, Peder Skyum-Nielsen, *Kunskapens texter – Jakten på den goda läroboken*, Universitetsforlaget: Stockholm 1997 s. 35.

²⁴ Børre Johnsen et al. 1997, s. 36.

²⁵ Westlund 2011, s. 19.

hypertext kan skapas inom ramen för en traditionell tryckt bok. Men hypertexten utnyttjar vanligtvis de tekniska möjligheterna i ny digital media och använder nya och bättre medel för att länka och skapa interaktivitet.²⁶

Pedagogerna Per Anderhag, Staffan Selander och Eva Svärde-Åberg skriver i artikeln ”Interaktivitet och hypertextualitet? Om digital kommunikation och digitala läromedel” (2002) att i likhet med traditionella läroböcker har bland annat stoffurval, språk, illustrationer och attityder betydelse för hur ett ämne uppfattas av läsare.²⁷ I och med detta måste läromedelsförfattarna anpassa sina texter efter läsarna. En generation som har växt upp med möjligheten att interagera med en text (följa länkar, titta på bilder och filmer samt höra ljud) efterfrågar alltmer en ny typ av överskridande länktäta texter och faktaredogörelser.²⁸ Strukturen i ett digitalt läromedel medför att informationen kan ses som ett nätverk av noder som är länkade till varandra. Per Anderberg et al. menar att det går att urskilja tre typer av noder (eller text) som författaren måste förhålla sig till. Det är objektnoder, sidnoder och hypertextnoder. Sidnoderna är de olika sidor läsaren kommer till när den klickar sig runt i texten. Sidorna utgörs av en skärmbild där texten presenteras genom text, bild eller ljud. Skärmbildens utseende och funktion kan variera beroende på vilket program boken läses i. Objektnoder kan bestå av olika bildelement eller textfragment som är klickbara och för läsaren vidare i hypertexten. Hypertextnoderna är olika enheter av hypertexter som är länkade till varandra. Ett exempel på detta kan vara om författaren länkar sin hypertext till en annan författares hypertext.²⁹

De författare som deltagit i den här undersökning framhåller att den största skillnaden digitaliseringen medfört är att textmassan de ska leverera har blivit större. Det handlar inte längre om att endast leverera text till den tryckta boken, utan de ska även skriva material till webbplatserna. De ska skriva en ny sorts text som exempelvis bildtexter och filmmanus. Webbplatserna innehåller dessutom frågesporter med olika svarsalternativ, korsord och glosövningar. Skolans ämne förmedlas via texter. Det är de som ger eleven perspektiv, begrepp, strukturer och berättelser om världen.³⁰

En viktig aspekt med digitala läromedel är enligt Linda Starkey, verksam som lärare på Nya Zeeland, i ”Evaluation learning in the 21st century: a digital age learning matrix” (2010) att elever

²⁶ Svedjedal 2000, s. 15.

²⁷ Per Anderhag, Staffan Selander och Eva Svärde-Åberg, ”Interaktivitet och hypertextualitet? Om digital kommunikation och digitala läromedel” i *Utmaningar och e-frestelser – it och skolans lärkultur*, red. Roger säljsjö och Jonas Linderöth, Prisma: Stockholm 2002, s. 176.

²⁸ Renman Claesson 2012, s. 268.

²⁹ Anderberg et al. 1997 s. 176-177.

³⁰ Børre Johnsen et al. 1997, s. 182.

lär sig att vara källkritiska. Att elever lär sig att tänka kritiskt är viktigt eftersom tillgången på information är större på internet. Enligt Børre Johnsen et al. är de nya läromedlen mer individinriktade än tidigare. De lägger stor vikt vid att eleverna ska tränas i eftertanke och kritiskt tänkande.³¹ Med exempelvis hyperlänkar i de interaktiva böckerna går det både lättare och snabbare att hitta det man söker.³² Även Patricia Diaz menar att det på internet krävs helt andra krav på att kunna lära sig och dra slutsatser av den information användaren hittar. Det har också blivit viktigare att kunna analysera texter, bilder och annan multimedia.³³ En annan viktig aspekt med digitala läromedel är att eleverna lär sig att samarbeta med andra och skapa nya kontakter utanför en fysisk miljö. De kan via olika chattfunktioner interagera med andra klasskamrater eller personer utanför skolmiljön och få kritik och återkoppling.³⁴ I Gleerups webbplatser finns det funktioner som gör det möjligt för elever och lärare att anteckna och sedan dela det med andra. Lärare kan bygga ut boken med eget material och sedan dela det med sin klass.³⁵

Ett annat krav som ställs på författaren är förståelse för och kunskap om hur denne ska använda sig av de möjligheter som digitaliseringen ger. De förväntas kunna kommunicera och förklara deras idéer med de personer på Gleerups som rent tekniskt ska utveckla de interaktiva böckerna. Det kan som författare vara svårt att förhålla sig till en digital produkt när man inte kan så mycket om det. ”Författare 3” uttrycker att författandet blir ett mer komplext uppdrag eftersom hen inte vet vad som går att göra digitalt. En tryckt bok är lättare att överblicka, medan en digital produkt ständigt kan revideras. Författarrollen blir på så sätt större och mer komplicerad.³⁶ ”Redaktör 3” menar att författarna behöver få en insyn i det tekniska för att förstå vad som är möjligt att göra digitalt.³⁷

I ”Boken som medium – bokformatets betydelse i den digitala världen” (2009) granskar medieforskaren Sara Leckner marknadsföringen av böcker och e-böcker. Hon baserar sina slutsatser på intervjuer med bibliotekarier, författare och förläggare. De författare som Sara Leckner intervjuat för sin studie anser att det som krävs av författare av e-böcker är att de måste förstå de digitala mediernas möjligheter och begränsningar. En av Leckners intervjuade författare framhåller att kraven också beror på vilken typ av verk det är som ska skrivas. Det krävs mindre av

³¹ Børre Johnsen et al. 1997, s. 28-29.

³² Linda Starkey, ”Evaluating learning in the 21st century: a digital age learning matrix” i *Technology, Pedagogy and Education* Vol 20, No. 1, March 2011 s. 23.

³³ Diaz 2012, s. 54.

³⁴ Starkey 2010, s. 20.

³⁵ Gleerups Utbildning AB, ”Webben kompletterar din tryckta bok”, http://www.gleerups.se/digitala_larverktyg/bok-plus-webb, hämtad 16/5 2014.

³⁶ E-postmeddelande från ”Författare 3” den 31/3 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

³⁷ E-postmeddelande från ”Redaktör 3” den 21/4 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

romanförfattare vars böcker baserar sig främst på text, medan läromedelsförfattare behöver tänka mer multimodalt och samarbeta med fotografer, videoproducenter och webbdesigners.³⁸

På Gleerups finns en avdelningsgrupp som arbetar med att bygga upp de interaktiva böckerna. För att skapa användbara och högkvalitativa läromedel krävs det ett väl fungerande samarbete mellan flera aktörer (författare, läromedelsutvecklare, ledning, m.fl.) i produktionsprocessen. Den amerikanske författaren Marc J. Rosenberg poängterar i *E-learning: Strategies for Delivering Knowledge in the Digital Age* (2001) att det kan vara bra om både författare och läromedelsutvecklare besitter en viss teknisk kompetens. Gleerups mål är att författarna i framtiden själva ska kunna uppdatera sina interaktiva läromedel. Då krävs det att författarna kan plattformen läromedlet skapas i, och att de besitter kunskap om programmeringskoder, hur de testas samt felsöker dessa program.³⁹ Detta leder till att själva författandet bara är en av många viktiga delar som författaren ska kunna, och att arbetsrollens uppdrag breddas. Rosenberg menar vidare att utvecklandet av digitala läromedel måste göras av teknologiskt utbildade och kunniga personer för att verken ska vara så lättillgängliga så möjligt för användarna.⁴⁰ Denna kompetens måste finnas inom förlaget, men inte nödvändigtvis hos författaren. Rosenberg menar att det är viktigt att kombinationen av multimedia och information i ett interaktivt läromedel kan förbättra materialet, men han lyfter också fram vikten av att denna multimedia passar informationen på ett lämpligt sätt. Ett felaktigt applicerande av multimedialt material kan mycket väl försämra läromedlet.⁴¹ Tekniken kräver att även läromedelsutvecklarna är intresserade och kan grunderna i de program som de interaktiva läromedlen görs i. Utvecklandet av digitala läromedel måste enligt Rosenberg drivas av kunniga och utbildade personer för att skapa så bra produkter som möjligt. Det är även läromedelsförlagens roll att bygga en tillförlitlig teknisk infrastruktur som gör anslutningen till de digitala böckerna så lättillgänglig som möjligt för användarna.⁴²

Enligt Patricia Diaz är de barn som växt upp med datorer och internet mer tekniskt vana och har större kunskap om webben än äldre generationer. En PISA-undersökning från 2009 visade att svenska elever är bättre på att läsa digitala texter än traditionella. Den ”digitalt infödde” är van vid att navigera och läsa texter på nätet samt att söka fram information på Google.⁴³ Detta medför att de

³⁸ Sara Leckner, ”Boken som medium – bokformatets betydelse i den digitala världen”, *Författaren i den digitala tidsåldern – En studie beställd av den nordiska digigruppen*, Den nordiska digigruppen: 2009, s. 167.

³⁹ Marc Jeffrey Rosenberg, *E-learning: Strategies for Delivering Knowledge in the Digital Age*, McGraw-Hill: New York 2001, s. 174-176.

⁴⁰ Rosenberg 2001, s. 152-154.

⁴¹ Rosenberg 2001, s. 56.

⁴² Rosenberg 2001, s. 152-153.

⁴³ Diaz 2012, s. 86.

även har större förväntningar och krav på de digitala produkter de använder. De vill att saker ska fungera, leverera sin service snabbt och att den digitala produkten ska förbättras med högsta möjliga innovationskraft.⁴⁴ Samtliga intervjupersoner som ingår i denna undersökning tror att digitaliseringen kommer att innebära att konsumenterna kommer att ställa högre krav på uppdaterade interaktiva lärverktyg. Rosenberg lyfter även fram detta som ett krav från användarens sida. Konsumenter förväntar sig att informationen är korrekt, verifierbar och daterad. Information som saknar dessa egenskaper är i stort sett värdelös.⁴⁵ ”Redaktör 1” tror att kunderna kommer förvänta sig aktualitet när det exempelvis gäller siffror i diagram, gränser på kartor, bilder och namn på politiska ledare. De kommer även kunna kräva uppdateringar vad gäller läromedlets innehåll i form av nya lektionstips.⁴⁶ Mindre ändringar i läroböcker kan göras och eventuella fel rättas vid årliga omtryckningar. Större ändringar i tryckta läroböcker kan göras i nya upplagor som ges ut efter tre till sex år, hur ofta beror på ämnets karaktär.⁴⁷ Det finns däremot inga inarbetade praxis om uppdateringsfrekvens vad gäller interaktiva läromedel. Men för att uppdateringar ska gå snabbt och smidigt att göra är det bra om författarna behärskar tekniken och personligen kan revidera materialet, vilket också är målsättningen för Glerups. De problem som Hall ser att läromedelsförlagen kan komma att ställas inför kan delas upp i fyra kategorier. Den första handlar om kvantitet och kostnad av produkterna. Det finns i princip obegränsat med multimediamaterial att lägga till i ett digitalt läromedel. Materialet kräver investeringar och någon gång måste författarna och förlaget bestämma sig för när de ska sluta uppdatera produkten med nytt material.⁴⁸ Den andra kategorin handlar om en stabil teknologi, den tredje om flexibilitet och användarvänligt material. Teknologin måste vara stabil och anpassningsbar till olika skolors nätverkssystem. Materialet måste fungera för alla och uppdateringar måste kunna genomföras smidigt. Flexibiliteten i de digitala läromedlet kräver att lärarna måste planera mer och att användarvänligheten minskar. Utvecklarna måste väga flexibilitet mot användarvänlighet.⁴⁹ Den fjärde kategorin handlar om skolornas budget. Hall menar att det är viktigt att utvecklarna arbetar nära kunderna, både för att kunna anpassa produkten efter deras behov och för att säkra försäljningen.⁵⁰ Prissättning på multimedia är komplex, och därför bör förlagen se över licenser och prenumerationer, längden på

⁴⁴ Diaz 2012, s. 84.

⁴⁵ Rosenberg 2001, s. 14-15.

⁴⁶ E-postmeddelande från ”Redaktör 1” den 26/3 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁴⁷ Svenska Läromedel, ”Planering”, <http://svenskalaromedel.se/laeromedel/utveckling-av-nya-laeromedel/planering.aspx>, hämtat av uppsatsförfattaren den 15/4 2014.

⁴⁸ Hall 2013, s. 93.

⁴⁹ Hall 2013, s. 94

⁵⁰ Hall 2013, s. 100.

prenumerationer, val av läromedel och tillbehör, innehav av material samt budget.⁵¹

Den här undersökningen visar att det skiljer sig mellan hur involverade olika författare har varit i digitaliseringen av sina läromedel, och vilken syn de har på den förändrade författarrollen. För ”Författare 1” och ”Författare 3” har författarrollen expanderat och blivit mer komplex, medan författandet för ”Författare 2” inte ändrats avsevärt. ”Författare 2” menar att hen inte släppts in i arbetet med de interaktiva böckerna, utan att det hittills har sköts internt på förlaget. ”Författare 2” har inte heller lagt ner tid på att uppdatera material i de interaktiva böckerna och webbplatserna än. Denna spricka mellan utvecklare och författare uppfattar också ”Författare 2” som en brist. Detta tyder på en organisatorisk eftersläpning, då teknik och kunskap om digital produktion finns inom förlaget, men det finns ännu inget optimalt utnyttjande av denna kompetens.

Litteraturvetaren Petra Söderlund skriver i ”Författarna och den digitala världen” (2009) att hon tror att det är viktigt att författarna vågar ställa krav på att bokförlagen ska tänka ännu mer digitalt.⁵² I den akademiska världen är det vanligt att författare kostnadsfritt sprider och delar ut sina texter, som böcker, kopior eller online. Detta för att nå ut med sina böcker och göra sig ett namn.⁵³ Gleerups är medvetna om digitaliseringens utmaningar och arbetar aktivt med att förbättra sina produkter. Men det är även viktigt att läromedelsproducenter tänker i nya banor vad gäller presentationer av nya böcker och författarpresentationer. Förr fanns det på Gleerups webbplatser endast kontaktuppgifter till läromedelsutvecklaren som varit redaktör för verket, och några författarnamn fanns inte att utläsa. Enligt ”Utvecklaren” syftade kontaktuppgifterna till att hjälpa till i supportärenden. I dagsläget arbetar Gleerups med att ta bort kontaktuppgifterna till läromedelsutvecklarna och försöker slussa supportfrågor direkt till Gleerups kundservice. Målet är att istället lyfta fram författarna med fotografi och textpresentation på webbplatsernas startsidor mer än tidigare.⁵⁴ Detta är viktigt inte minst ur den upphovsrättsliga synvinkeln.

Renman Claesson tror att författarmedverkan på flera olika plan kommer att utvecklas och expanderas med tiden. Det är viktigt att läromedelsförfattarna får möta sina läsare på olika sätt för att nå ut med sina böcker. Linda Starkey menar att kunskap sällan utvecklas isolerat och internet gör det möjligt att få kritik och återkoppling av andra. Läromedelsförfattare kan exempelvis enklare få återkoppling av sina läsare.⁵⁵ Genom att elever skapar kontakter med andra personer, lär sig eleverna att interagera, samarbeta, kritisera och säkerställa fakta. Dessa kontakter kan skapas på

⁵¹ Hall 2013, s. 94.

⁵² Petra Söderlund, ”Författarna och den digitala världen” i *Författaren i den digitala tidsåldern*, Den nordiska digigruppen: 2009, s. 22.

⁵³ Söderlund 2009, s. 32.

⁵⁴ E-postmeddelande från ”Utvecklaren” den 30/4 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁵⁵ Starkey 2010, s. 22.

olika sociala forum, antingen med elever från samma skola eller personer utanför skolmiljön.

I marknadsföringen av Gleerups produkter används flera olika kanaler, till exempel presentation på webbsidor, nyhetsbrev och olika trycksaker. Gleerups läromedel exponeras vid olika träffar, mässor och utställningar. Dessutom presenterar läromedelskonsulter böckerna vid skolbesök runt om i landet.⁵⁶ ”Författare 2” har föreslagit nya marknadsföringsmetoder för Gleerups där författarna följer med säljarna ut på skolbesök för att visa sina läromedel.⁵⁷ Det är en bra marknadsföringsstrategi där kontakten med användarna blir mer direkt, och författaren själv får presentera sin produkt. Författaren är trots allt sannolikt den som har mest kunskap om materialet. Närmast kommer analysen att gå in på hur författarens upphovsrätt påverkas av digitaliseringen.

Författarnas upphovsrätt

Upphovsrättens har i allt högre grad betydelse i och med informationsteknikens utveckling. Den har även blivit ännu mer internationaliserad och mer komplicerad.⁵⁸ Katarina Renman Claesson betonar att i en miljö där pappersboken inte längre finns upphävs både de inarbetade affärsmodellerna som förlaget har och gränserna för vem som är ”författare”, vad som är en ”bok” samt vem som ska göra och få betalt för vad.⁵⁹ Bokutgivningen handlar inte längre om att endast ge ut en tryckt bok utan liknar snarare en medieproduktion där många fler personer är inblandade. Författaren är inte längre ensam upphovsman till sitt verk när filmer, bilder och animationer köps av andra personer. Gleerups interaktiva böcker och webbplatser säljs som individlicenser. Eftersom boken är en tjänst, och inte en produkt, som köps blir läsaren en aktiv och synlig användare som kan kontrolleras av bokförlagen eller läromedelsproducenterna.⁶⁰

Lagen om upphovsrätt är skapad utifrån synen som fanns i början av 1800-talet på det skrivna som ett uttryck för ett unikt författarskap. En text, vare sig den skrivs på papper eller digitalt, är skyddad av upphovsrätt om verket är originellt. Originalkravets enda kriterium är att verket är upphovsmannens egna intellektuella skapelse, det vill säga avspeglar författarens egen personlighet på så sätt att upphovsmannen i samband med skapandet av verket har kunnat uttrycka sin kreativa kapacitet genom att göra fria och kreativa val.⁶¹ Lagen säger att upphovsrätten skyddar varje konstnärligt eller litterärt verk, oberoende av i vilken form och miljö som verket återfinns i. Det betyder att framställningar i tal, skrift, datorprogram och filmverk aktualiserar ett skydd.

⁵⁶ Gleerups Utbildning AB, ”Författare”, <http://www.gleerups.se/forfattare>, hämtad 28/4 2014.

⁵⁷ E-postmeddelande från ”Författare 2” den 30/3 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁵⁸ Gunilla Widengren Hammarskiöld och Lars E. Pettersson, *Förlagsboken*, Ordfront: Stockholm 2001, s. 234.

⁵⁹ Renman Claesson 2009 s. 6.

⁶⁰ Renman Claesson 2012, s. 261.

⁶¹ Renman Claesson 2012, s. 264.

Skyddet uppkommer automatiskt utan krav på registrering i och med verkets uppkomst oberoende om det är färdigt eller inte.⁶² Upphovsrätt betyder att den person som skapat ett verk ensam får bestämma över det. Ingen annan ska få använda det utan att upphovsmannen får ersättning. Att författaren får ersättning är särskilt viktigt i ett litet språkområde som Sverige eftersom utgivningen av varje verk är liten. På högskolan kan upplagan av en kursbok vara så liten att försäljning av varje exemplar är nödvändig för att utgivningen alls ska vara möjlig.⁶³

Juridikprofessorn Jan Rosén beskriver i Svenska Förläggareföreningens rapport från 2013 *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid* hur upphovsrätten hänger nära samman med yttrandefriheten. Upphovsrätten har status av att vara en grundläggande mänsklig rättighet och dess koppling till yttrandefriheten har fått uttryck i den Europeiska Konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR). Den har i Sverige inkorporerats som lagen (1994:1219) om konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. På så sätt ses upphovsrätten och yttrandefriheten som ett gemensamt uttryck för respekten för människors skapande behov, för de individuella resultaten av kreativitet och rätten att få yttra sig. Rosén framhåller att yttrandefriheten inte bara förutsätter en formell rätt för alla att yttra sig utan censur, det krävs även att författaren får ett stöd för att uttrycka sig publikt av förlaget och att yttrandet förmedlas på ett respektfullt sätt. Rätten att som författare få bli nämnd på rätt sätt, och att kunna motsätta sig förvanskningar av det som skrivits är en förutsättning för att samarbetet med förlaget ska fungera.⁶⁴

Enligt Renman Claesson har upphovsrätten genom en i huvudsak teknikneutral utformning fungerat bra även i en digital miljö. ”Utvecklaren” på Glerups bekräftar att upphovsrätten fungerar på samma sätt för digitala som för tryckta verk. Läromedelsförfattarna har alltid och kommer alltid att själva ha den ideella upphovsrätten till sitt verk. Den kan aldrig förhandlas bort till förlaget. Glerups och författarna avtalar däremot om en upplåtelse av de ekonomiska rättigheterna för verket. Avtalet berör antingen en specifik produkt under dess livslängd, eller för annat material som är obundet av tid och produkt.⁶⁵

Den ekonomiska rätten består av en exklusiv rätt för upphovsmannen att bestämma över verkets kopiering och tillgängliggörande till allmänheten. Rätten kan överlåtas och upplåtas om

⁶² Se 1 § Upphovsrättslagen eller Widengren Hammarskiöld och E. Persson 2001, s. 234.

⁶³ Svenska Läromedel, "Våra ståndpunkter", <http://svenskalaromedel.se/vaara-staandpunkter/stark-upphovsraett-en-foerutsaettning.aspx>, hämtad 15/4 2014.

⁶⁴ Jan Rosén, "Upphovsrätten, yttrande- och informationsfriheten", *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen, <http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, december 2013, hämtad 23/5 2014, s. 19.

⁶⁵ E-postmeddelande från "Utvecklaren" den 5/5 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

upphovsmannen önskar. Det innebär att författaren kan välja att helt och hållet överlåta eller i begränsad omfattning upplåta rätten att hantera verket till förlaget.⁶⁶ Författaren kan också via avtal besluta om texten ska vara gratis och fri att använda för alla eller endast för vissa användare.⁶⁷ Enligt ”Utvecklaren” är det olika beroende på författare och verk. ”Utvecklaren” presenterar två olika exempel på hur avtal om hur de ekonomiska rättigheterna kan se ut.

Det första exemplet behandlar en författare som ska skriva manus till ett läromedel i ett samhällsvetenskapligt ämne. Gleerups avtalar om att få publicera verket i tryckt och digital form (två olika avtal) mot royaltysättning. Avtalet gäller under bokens livslängd och när Gleerups inte längre säljer boken återgår de ekonomiska rättigheterna till författaren. Det andra exemplet är en författare som ska skriva övningsuppgifter i matematik. Gleerups avtalar om att de får använda dessa uppgifter i olika matematikläromedel mot en engångssumma. Avtalet är då inte bundet till en viss produkt och därför finns det ingen given sluttidpunkt.⁶⁸ Avtalen för webbplatserna är de samma som för de interaktiva och tryckta böckerna, de flesta har royaltyavtal. Dock kan det finnas något större mått av friköpt material i webbplatserna jämfört med de interaktiva böckerna.⁶⁹

Katarina Renman Claesson skriver vidare att det i äldre förlagskontrakt inte finns någon överenskommelse om e-rättigheter, men däremot uttryck som ger förlagen rätt att ge ut verket ”i alla framtida medieformer”. Oklara avtal om upphovsrättsöverträdelse ska tolkas till upphovsmannens/författarens fördel (enligt specifikationsgrundsatsen), och utnyttjandeformer som inte fanns då avtalet skrevs kan inte ha överlåtits eller upplåtits. Detta ledde i början på 2000-talet till ett flertal rättsfall i bland annat Europa och USA, där det konstaterades att utan överenskommelse om e-rättigheter i avtal hade ingen övergång skett, och upphovsmannen fick behålla rättigheterna till sitt verk.⁷⁰

Synen på författaren som en av många hantverkare involverade i en bokproduktion fanns i Tyskland redan i mitten av 1700-talet.⁷¹ Denna historiska syn kan relateras till nutid då digitala läromedel kan ses som ett kollektivt författande. Den ensamme textförfattaren har i och med digitaliseringen fått sällskap av ett flertal upphovsmän som samarbetar och antingen enskilt eller kollektivt sammanställer det till en produkt, i det här fallet en lärobok. Enligt ”Redaktör 3” är den största skillnaden mellan produktionen av tryckta och interaktiva böcker att det är fler personer inblandade i de interaktiva böckerna. ”Redaktör 3” menar vidare att det är viktigt att författaren är

⁶⁶ Renman Claesson 2012, s. 264.

⁶⁷ Renman Claesson 2012, s. 265.

⁶⁸ E-postmeddelande från ”Utvecklaren” den 5/5 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁶⁹ E-postmeddelande från ”Utvecklaren” den 13/5 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁷⁰ Renman Claesson 2012, s. 262-263.

⁷¹ Söderlund 2009, s. 25.

medveten om detta, och att arbetsgången och skrivprocessen påverkas.⁷²

Den utökade e-boken brukar kallas ”enhanced e-book” och är ett begrepp som används angående interaktiva texter med flera olika medieformer, som text, bild, ljud, video med mera.⁷³ I Gleerups produktion av interaktiva läromedel finns givetvis en författare (eller flera medförfattare) och en läromedelsutvecklare. Men eftersom de interaktiva böckerna även innehåller filmer, bilder och ibland animeringar finns det flera upphovsmän bakom produkterna. Den eller de som skapat strukturen i ett läromedel (dvs. urvalet och/eller arrangemanget av innehållet i en sammanställning av material) kan ha upphovsrättsligt skydd, enligt Renman Claesson. Två typer av upphovsmän/rättighetshavare blir därmed aktuella i ett sammanställningsverk, upphovsmännen till innehållet samt till sammanställningen som sådan. Upphovsmannen till sammanställningens urval och/eller arrangemang av innehållet (struktur) är skyddad som andra upphovsmän, men beroende av tillstånd från innehållets rättighetshavare för exploatering av sammanställningen. I Gleerups fall skulle den andra upphovsmannen vara läromedelsutvecklaren som står för att skapa läromedlets struktur. Renman Claesson skriver vidare att detta skydd påminner om det beroende skydd en bearbetare har för sin bearbetning. ”Skillnaden är dock att det upphovsrättsliga skyddet för sammanställaren avser det sätt på vilket han originellt valt ut och/eller arrangerat det (vanligtvis) obearbetade innehållet”.⁷⁴ Utöver ett upphovsrättsligt skydd för sammanställningens struktur av innehållet, kan ett närstående skydd i form av producenträtt (katalog- och/eller databas) bli aktuell för bokförlaget som gjort stora investeringar i produktionen av sammanställningen. I en sammanställning av material till ett interaktivt läromedel förekommer mycket text. Författaren spelar dock här en annan roll i den här typen av verk/produktioner än vad de gör i en självständig produktion. Här är istället flera olika upphovsmän och närstående rättighetshavare inblandade. Det är emellertid oklart om den enskilda upphovsmannens intresse kommer att vägas lika starkt i den här typen av produktion som i enskilda verk i framtiden.

Renman Claesson menar att man särskilt inom läromedels- och fackboksbranschen kan förutse denna utveckling. Den enskilda upphovsmannens försvagade position kan enligt henne möjligtvis kompenseras av ett mer långtgående samarbete mellan de inblandade upphovsmännen (författare, fotograf, illustratör etc.). En särskild utmaning som Renman Claesson ser är de skilda intressen som kan finnas mellan dels olika typer av innehållsskapare och leverantörer (främst upphovsmän och producenter), dels rättighetshavarna till sammanställningen som sådan och rättighetshavarna till innehållet. Varje innehållsdel i en sådan medieproduktion kan ha rättigheter

⁷² E-postmeddelande från "Redaktör 3" den 21/4 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁷³ Renman Claesson 2012, s. 265.

⁷⁴ Renman Claesson 2009, s. 15.

som måste klargöras. Svårigheten för läromedelsföretaget ligger i att hitta ”rätt” rättighetshavare och erhålla tillstånd till önskat nyttjande från alla iblandade upphovsmän och andra rättighetshavare.⁷⁵ Om man tillåts att visionera om den framtida hypertext, eller nätverk av hypertext och multimedia, som Svedjedal siar om kan mycket väl detta upphovsrättsliga dilemma växa obehindrat.⁷⁶ Läromedelsproducenter bygger upp lager av material (som bild, text och annan multimedia) att använda för att snabbt anpassa och återanvända till nya eller uppdatera både tryckta och digitala läromedel. Hall ser främst tre problem med detta. Förläggaren måste ha juridisk rätt att använda och återanvända materialet som dessutom måste vara standardiserad, så att det lätt kan användas igen. De tredje problemet handlar om att lagret av material måste vara effektivt och lätt att använda samt hitta rätt material i. Om förläggarens lager är stort måste det finnas en bra kategorisering av materialet för att det ska vara enkelt att hitta rätt.⁷⁷ Resultatet av denna studie kan inte redogöra för Gleerups inställning till detta upphovsrättsliga paradigmskifte.

Teknikens möjligheter att både öka interaktionen med läsaren och att begränsa tillgången och användningen av ett digitalt verk har dock medfört att relationen till användaren är mycket mer komplex i dag.⁷⁸ Ett verk eller annat material som säljs och överförs online innefattar inte någon spridning av befintliga exemplar, det är alltså inte fråga om försäljningen av en spridd produkt utan om köp av en tjänst. Det ger kunden rätten att nyttja och eventuellt framställa eget exemplar av materialet.⁷⁹ Användare av Gleerups produkter kan interagera med det interaktiva verket genom att göra egna anpassningar och ändringar. Det brukar enligt Renman Claesson beskrivas i termer som användarskapat material, fanfiction, bearbetningar, parodi och satir. Så länge detta enbart sker för privat bruk faller det inom ramen för vad som är tillåtet för privat nyttjande. Om användaren skulle tillgängliggöra en egen version av ett verk för allmänheten gäller bestämmelserna om kopiering.⁸⁰ Det är emellertid inte i normalfallet möjligt för användaren att kopiera material i en licensierad tjänst. Med licenser och tekniska skydd kan läromedelsproducenten bestämma vad användaren får göra och inte får göra med texten. Det gör det möjligt för förlagen att övervaka, begränsa, stänga in och stänga av en användare (i det här fallet elev och lärare) och dennes e-bok/interaktiva läromedel.

Renman Claesson skriver vidare att ett licensexemplar av en bok har en helt annan upphovsrättslig status än ett exemplar av en bok tillhandahållen i en bokaffär. Licensexemplaret kan bara användas i enlighet med licensen och därmed bara ges bort eller lånas ut om licensen tillåter

⁷⁵ Renman Claesson 2009, s. 15-16.

⁷⁶ Svedjedal 2000, s. 47.

⁷⁷ Hall 2013, s. 104.

⁷⁸ Renman Claesson 2009, s. 6.

⁷⁹ Renman Claesson 2012, s. 265.

⁸⁰ Renman Claesson 2009, s. 13.

det. För att ta del av en digital text krävs en teknisk process som innebär att temporära tekniska exemplar framställs av hela eller delar av både en programvara, ett litterärt verk och eventuellt annat skyddat material.⁸¹ De förlag som tillhandahåller e-böcker eller interaktiva läromedel kan spåra, samla och analysera användarnas val och aktivitet på ett helt nytt sätt som inte var möjligt förut. I de regler som Gleerups avtalar med kunden förbehåller Gleerups sig rätten att kontrollera kundens användning av produkten för att försäkra sig om att avtalet följs.⁸² Hur de kontrollerar sina användare har undersökningen inte tagit reda på eftersom undersökningens fokus ligger på författarna. Men att kontrollera sina kunders läsvanor är inget ovanligt vid e-böcker.

Johan Svedjedal ser två problem angående upphovsrätten i en digitaliserad miljö. Det handlar dels om att det är lättare för användaren att ta upphovsmannens text för att sedan göra om den till sin egen. Med några enkla tangenttryck kan läsaren kopiera texten från programfilen, klistra in den i en wordfil för att sedan göra om texten till sin egen. Svedjedal menar att det finns tekniska åtgärder som kan vidtas för att skydda författarens upphovsrätt. Man kan kryptera och använda olika datorprogram för att låsa texten för användare. Då går i och för sig poängen med att digital text ska vara lättillgänglig förlorad.⁸³ Detta innebär också att det är lättare för studenter att plagiera material och att använda sig av det vid inlämningsarbete och uppsatsskrivande. Svedjedal skriver i i Svenska Förläggareföreningens rapport *Biblioteken och bokmarknaden* (2012) att det inom högskole- och universitetsundervisningen är mer och mer vanligt att läromedel finns tillgängligt digitalt. Detta underlättar ytterligare plagiering genom ett par enkla knapptryck på tangentbordet.⁸⁴ Närmast kommer analysen titta närmare på hur författarnas ekonomi har påverkats av digitaliseringen.

Författarnas ekonomi

Vad beträffar skönlitterära författare finns det enligt Petra Söderlund främst tre olika kategorier. Dessa är yrkesförfattaren, deltidsförfattaren, och amatörförfattaren. Yrkesförfattaren kan livnära sig på sitt skrivande, deltidsförfattaren har sin huvudsakliga försörjning från någon annan verksamhet och amatörförfattaren har knappt någon inkomst alls från sitt författarskap och ger oftast inte ut sina böcker på något etablerat bokförlag.⁸⁵ Enligt Sveriges Författarförbund utgår definitionen av

⁸¹ Renman Claesson 2012, s. 268.

⁸² Gleerups Utbildning, ”Allmänna villkor abonnemangsavtal för Gleerups digitala lärverktyg”, http://www.gleerups.se/kontakta-oss/licensvillkor/digitala_tjanster, hämtad 3/5 2014.

⁸³ Svedjedal 2000, s. 192-193.

⁸⁴ Johan Svedjedal, *Biblioteken och bokmarknaden*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen, <http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, december 2012, hämtad 23/5 2014, s. 34-35.

⁸⁵ Söderlund 2009, s. 29.

”facklitteratur” ifrån att boken har skrivits av någon som är fackkunnig.⁸⁶ Glerups framhåller på sin hemsida att det är viktigt för förlaget att deras läromedelsförfattare är ”lärare med erfarenhet från klassrummet” och att författarna till deras högskolelitteratur är verksamma universitetslärare.⁸⁷ Enligt ”Utvecklaren” arbetar de flesta av Glerups författare heltid som lärare och ser skrivandet som en bisyssla som ger en extrainkomst. Bara en handfull av deras författare kan idag leva på sitt skrivande, jämfört med på 1990-talet. Men det är mycket ovanligt att läromedelsförfattare kan leva på sitt skrivande helt och hållet.⁸⁸ Den fjärde typen av författare som Petra Söderlund nämner är de akademiska forskarna. De ser sig i första hand som ”forskare”, ”professorer” eller ”universitetslärare”, trots att de ofta har publicerat flera verk. Söderlund tror därför att fackboks-författare ibland inte kräver sin rätt till betalning på grund av att de inte ser sig som författare.⁸⁹

De författare som deltagit i den här undersökningen identifierar sig som författare, men har en pedagogisk utbildning och arbetar till vardags som lärare. ”Författare 1” arbetar som lärare på en skola för årskurs 7-9 och är tjänstledig för att kunna skriva en dag i veckan. ”Författare 2” har arbetat som lärare sedan 1970-talet men är just nu tjänstledig och författare på heltid.⁹⁰ ”Författare 3” har bara en halvtidstjänst som pedagog.⁹¹ En anledning till att läromedelsförfattarna ofta har ett annat arbete vid sidan om är att det är svårt att försörja sig på sitt skrivandet. Enligt Skatteverket är en författare som har denna sysselsättning som yrke en person som har en särskild plats att skriva på, har särskild utrustning för detta, ägnar mycket av sin tid åt skrivandet, är utbildad för detta (skrivarkurser och/eller universitetspoäng), är medlem i en författarorganisation, kan räkna med vissa inkomster och har dessutom haft inkomster av verksamheten.⁹² Detta är krav som är svåra att leva upp till.

För läromedelsproducenten innebär utgivningen av läromedel att förlaget tillhandahåller kapital för utgivning – de finansierar och tar den finansiella risken för en publikation. För att återknyta till vad det från början betydde att förlägga kan man säga att författaren mot ersättning levererar råvaran (textmanuset) till förläggaren som köper boktillverkningen (manufakturen) av tryckeriet och binderiet. Bokförläggaren kan liknas vid en köpman som handlar upp sitt tillverkningsbehov av fristående personer. Förläggaren sköter urvalet och marknadsföringen av sina

⁸⁶ Samuelsson 2013.

⁸⁷ Glerups Utbildning AB, ”Författare”, <http://www.glerups.se/forfattare>, hämtad 1/5 2014.

⁸⁸ E-postmeddelande från ”Utvecklaren” den 13/5 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁸⁹ Söderlund 2009, s. 31.

⁹⁰ E-postmeddelande från ”Författare 2” den 30/3 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁹¹ E-postmeddelande från ”Författare 3” den 31/3 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

⁹² Söderlund 2009, s. 38.

produkter.⁹³ Förläggaren kan även vara en företagsledare som lyder under de vanliga marknadsmässiga och ekonomiska lagarna. Förlaget måste inte bara uppfylla personliga, kulturella eller ideella mål utan även ekonomiska.⁹⁴ Att sälja digitala läromedel kräver en större insats av förlaget då mycket material och flertalet valmöjligheter, individanpassningar och presentationsförfarande kan omfattas i läromedlet. Utan bra marknadsföring som lyfter fördelarna kan det vara svårt att nå ut till skolor som endast under en kort period utvärderar nya läromedel, menar Hall.⁹⁵

Enligt en rapport som Svenska Läromedel (läromedelsförlagens branschorganisation i Sverige) låtit ta fram under år 2013 har samhällets investeringar i grundskolan stigit med 60 procent sedan 1995. Däremot har dessa investeringar inte satsats på nya läromedel, som endast står för mindre än en procent av den totala skolbudgeten.⁹⁶ Det finns förhållandevis lite forskning om läromedel. Det finns en mängd mätningar av hur mycket pengar som satsas totalt på skolan, men det finns inga mätningar specifikt på detta ämne.⁹⁷ Med tanke på denna bevisligen låga efterfrågan på moderna läromedel är det föga förvånande att ersättningen för producenter av sådana är synnerligen låg. För att förbättra en inläringsmiljö kan det vara ett större incitament för lokalpolitiker att istället för att satsa på nya läromedel, satsa på ny personal. Investeringar i specialpedagogik och utökning av lärarkåren får troligen en positivare medial respons än nya läromedel skulle få. I rapporten framgår att "[l]äromedel kan naturligtvis inte ersätta fler duktiga lärare. Men det kan vara ett mycket kostnadseffektivt sätt att stärka läraren och ge mer tid för det så avgörande mötet mellan lärare och elev".⁹⁸ Utan datorer och läsplattor kan Sverige inte skapa en modern skola, vilket är regeringens målsättning. Men utan bra innehåll kan investeringen inte utnyttjas till fullo. Trots att digitala läromedel är billigare krävs det att skolorna är förutsedda med datorer eller läsplattor. Utbildningssektorn är priskänsliga vad avser läromedel, och då förefaller digitala läromedel dyra i förhållande till traditionella.⁹⁹ Detta är ett större problem i mindre marknader och mindre länder, menar Frania Hall. Det kan därför vara en orsak till varför skolor inte köper in digitala produkter i större utsträckning än. Hall menar vidare att det som driver efterfrågan på läromedel i stor grad är kursplaner, teknologi och infrastruktur. När pedagogiken i skolan

⁹³ Widengren Hammarskiöld och E. Persson 2001, s. 25.

⁹⁴ Widengren Hammarskiöld och E. Persson 2001, s. 41.

⁹⁵ Hall 2013, s. 96.

⁹⁶ Mer tid för lärande, *Skolans bortglömda fråga*, http://svenskalaromedel.se/media/40229/skolans_bortgl_ömda_fr_ga_rapport_november_2013.pdf, november 2013, hämtad 26/5 2014, s. 2. Mer tid för lärande är en kampanj från Svenska Läromedel.

⁹⁷ Mer tid för lärande 2013, s. 3.

⁹⁸ Mer tid för lärande 2013, s. 3.

⁹⁹ Hall 2013, s. 84 och 87.

förändras ställs nya krav på produkter som lämpar sig för undervisning. Beroende på hur kunskap är tänkt att förmedlas kommer produkter och material behöva anpassas.¹⁰⁰

Prissättningen av e-böcker har hittills varit relativt okomplicerat, enligt Johan Svedjedal. I Sverige har priserna för e-böcker varit höga, då e-böckerna har 25 procent moms mot de tryckta böckernas sex procent. Svedjedal tror dock att det i framtiden kan ske en dynamisk prissättning, dvs att priserna sjunker på äldre e-böcker samtidigt som priserna höjs på enstaka titlar som visar sig bli publikframgångar.¹⁰¹ Som författare kan det vara svårt att hitta motivation till att skriva allt extramaterial som interaktiva läromedel innebär, när man inte vet om man kommer få betalt för det. Både författare och förlag lägger mycket tid på att producera och utveckla nya digitala produkter, men det är författarna som drabbas mest eftersom de skriver på sin fritid.

Enligt Katarina Renman Claesson finns det ett behov att introducera nya affärsmodeller när konsumenten även kan köpa interaktiva böcker. Om ett litterärt verk säljs som en digital fil är det inte längre relevant att beräkna ersättningen till författaren baserat på antalet sålda fysiska böcker.¹⁰² Per Strömbäck, författare och debattör, skriver i *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid* att den ekonomiska modellen förändras från produkt till tjänst när en bok blir digital. Det är accessen till innehållet som kan ge intäkter och inte exemplarförsäljning.¹⁰³ Ersättningen för upphovsrättsligt nyttjande har ofta baserats i olika former på antalet tryckta och/eller sålda fysiska exemplar via ett royaltysystem. Andra typer av verkskategorier som film och musik, har redan lanserat ersättningsformer som är relaterat till antal utnyttjanden och/eller en viss tidsperiod. Istället för royalty på försålda exemplar ersätts nyttjanden via avtalslicensavgifter, avgifter som lagts på inspelningsmedia med mera. I fråga om vetenskapligt och faktabaserat material kan detta vara en möjlig framtida väg att gå, enligt Renman Claesson.¹⁰⁴ Inom den akademiska utgivningen har Open Access, öppen tillgång, blivit allt vanligare. Det är en modell för att publicera vetenskaplig information och undervisningsmaterial på internet utan kostnad för läsaren. Upphovsmannen ger allmänheten rätt att läsa, länka till, ladda ner, skriva ut, kopiera och sprida och framföra verket i digital form med hänsyn till författarens ideella rätt. Argumentet har varit att forskning bör vara gratis för alla att komma åt.¹⁰⁵ Detta skulle enligt Renman Claesson och Svedjedal även kunna bli aktuellt för läroböcker i framtiden. Den här undersökningen har dock inte lyckats få fram om

¹⁰⁰ Hall 2013, s. 88-89.

¹⁰¹ Svedjedal 2012, s. 42.

¹⁰² Renman Claesson, 2009, s. 7.

¹⁰³ Per Strömbäck, "Vad är en (digital) bok?", *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen, <http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, juni 2013, hämtad 23/5 2014, s. 9.

¹⁰⁴ Renman Claesson 2009, s. 28-29.

¹⁰⁵ Svedjedal 2012, s.35.

Gleerups författare får betalt per såld licens de säljer.

Det som står klart är att författarna skriver avtal med Gleerups för varje produkt som ges ut, oavsett om det är en tryckt bok, interaktiv bok eller webbplats. Royaltyn för digitala produkter ligger som regel på samma nivå som för de tryckta böckerna. Sveriges läromedelsförfattares förbund (SLFF) redovisade i sin tidskrift *Manus* nr1 en enkätundersökning om royalty som 911 av deras medlemmar deltagit i. Författarna är utgivna på läromedelsföretag som t.ex. Gleerups, Studentlitteratur, Natur & Kultur, Sanoma och Liber. Undersökningen visade att royaltynivåerna ligger på samma nivåer som tidigare undersökningar från år 2011, från 10 procent till 25 procent. I 2013 års undersökning angav 42 procent av medlemmarna att de erhåller 15-19 procent i royalty, 19 procent av medlemmarna erhåller 20-29 procent i royalty, 16 procent av medlemmarna erhåller 25-29 procent och 8 procent får 30 procent eller mer i royalty.¹⁰⁶ Det mest utmärkande i undersökningen är att Gleerups (tillsammans med Studentlitteratur) ligger sist i listan för tryckt utgivning, medan Gleerups toppar listan vad gäller royalty för digitala böcker. Där hamnar Studentlitteratur sist, trots att de ökat mest i antal avtalstecknande. Studentlitteratur och Gleerups är de som skriver avtal med sina författare tidigast i processen. 57 procent av Gleerups författare har tecknat avtal redan innan manus lämnats in.¹⁰⁷ Vid undersökningen i december 2011 låg Gleerups sist även på listan angående royaltysatsen för de digitala produkterna. Företaget har under dessa tre åren arbetat med att utveckla sina digitala produkter, men också med att förbättra kontakten och dialogen med författarna. Anledningen till att Gleerups hamnade sist på listan år 2011 kan vara att de var i början av digitaliseringen och att deras första digitala bok släpptes först år 2011. ”Utvecklaren” tror också att det är en bidragande orsak till att Gleerups hamnade sist i enkätundersökningen. Antalet royaltyavtal som tecknas idag är betydligt fler.¹⁰⁸

Manus undersökning visade även att varannan av de som skrivit webbkompletterande material idag blir ersatta till skillnad från år 2011 då bara var fjärde författare fick ersättning. Gleerups har nästan fördubblat sina avtalstecknanden på denna punkt, medan Natur & Kultur och Studentlitteratur har minskat sina avtalstecknanden.¹⁰⁹ Siffrorna visar att trenden går mot rätt håll, men är långt ifrån målet som är att alla författare ska ha skälig ersättning för deras nerlagda arbete. SLFF:s undersökning visar att det vanligaste är, vilket också har ökat sedan förra undersökningen år 2011, att den digitala produkten ersätts med samma royaltysats som den tryckta boken. 43 procent av författarna som tecknat för digital upplåtelse uppger att förlaget hänvisat till vad som är brukligt

¹⁰⁶ Jenny Lundström och Wivi Ahlberg, ”Royaltyundersökning: Författare tycker till om förlagen”, *Manus* nr 1 mars 2014, s. 1.

¹⁰⁷ Annelie Lindmark, ”Markant ökning i avtalsskrivande för digitala läromedel”, *Manus* nr 1 mars 2014, s. 6.

¹⁰⁸ E-postmeddelande från ”Utvecklaren” den 30/4 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

¹⁰⁹ Lindmark 2014, s. 6.

vid förhållande av royaltysats (36 procent).¹¹⁰ Gleerups använder sig av företagets faktiska intäkter som royaltyunderlag istället för f-priset. Förr fanns det standardiserade priser för bokhandeln, de köpte en produkt till f-pris (förlagspris) och sålde produkten till ett högre pris (ett så kallat rekommenderat cirkapris). Gleerups använde sig av cirkapriset när de sålde till privatpersoner. Nu har de bara ett pris, det som förr kallades för f-pris. Då fick deras författare alltid royalty beräknat på f-priset, även utan rabatterat pris. För att kunna ge rabatter har Gleerups nu avtalat att royaltyn istället ska beräknas av deras faktiska intäkter efter att eventuell rabatt har getts.¹¹¹

Enligt Petra Söderlunds sifferuppgifter från 1990- och 2000-talet kunde få nordiska skönlitterära författare försörja sig via bokroyalties. Inkomsterna var tvungna att komma från annat håll och viktigt för de nordiska skönlitterära författarnas del var stipendier, biblioteksersättning och litterära priser. De enda verkligt oberoende författarna är de som har en egen förmögenhet eller har sin huvudsakliga inkomst från annan verksamhet.¹¹² Det finns stipendier som svenska läromedelsförfattare kan söka, men dem är relativt få. De stipendium som finns handlar mestadels om kopieringsskydd. Sveriges Läromedelsförfattares Förbund (SLFF) utlyser varje år under september månad två olika stipendier. Det första stipendiet är ett författarstipendium för offentliggjorda läromedel kopierade i Sverige. Berättigad att söka är den författare som ensam eller tillsammans med någon har skrivit ett läromedel som kan antas ha blivit kopierat i Sverige. Det andra stipendiet är ett stipendium för offentliggjorda läromedel kopierade i Norge respektive Finland. Samma krav gäller som för det första stipendiet.¹¹³ ”Författare 2” och ”Författare 3” söker SLFF:s stipendium var tredje år.¹¹⁴ Ett annat stipendium är Författarnas Fotokopieringsfond som delar ut pengar till författare och översättare som publicerat verk inom allmänlitteraturens genrer. Beloppet var år 2013 på 60 000 kronor, och utgörs av tillgängliga medel enligt Bonusavtalen, som reglerar ersättningen för kopiering för undervisningsändamål inom högskoleområdet, det obligatoriska skolväsendet och gymnasieskolan.¹¹⁵

Slutsatsen som går att dra av detta är att marknaden för digitala läromedel fortfarande är mycket ung och underutvecklad. Det har inte etablerats någon stabil jämvikt mellan varken producent och konsument (skolor och förlag) eller mellan de individuella aktörerna i produktionen (författare, utvecklare, m.fl). Det är oklart vad det egentliga värdet är på alla de insatsfaktorer som

¹¹⁰ Lindmark 2014, s. 7.

¹¹¹ E-postmeddelande från "Utvecklaren" den 30/4 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

¹¹² Söderlund 2009, s. 42.

¹¹³ Sveriges Läromedelsförfattares Förbund, ”Stipendier”, <http://www.slff.se/Stipendier/>, 8/5 2014, hämtad 15/5 2014.

¹¹⁴ E-postmeddelande från "Författare 2" den 15/5 och "Författare 3" den 19/5 2014 finns i uppsatsförfattarens ägo.

¹¹⁵ Sveriges Författarförbund, ”Författarnas Fotokopieringsfond”, sidan senast uppdaterad 31/4 2014, hämtad 15/5 2014.

krävs för att producera ett läromedel. Caroline Hamilton skriver i ”The exposure economy” (2011) att i och med den digitala revolutionen så har den traditionellt monopolistiska (eller egentligen oligopolistiska) marknadsstrukturen förändrats.¹¹⁶ Författare kan i högre grad publicera sig själva och utmana den traditionella strukturen. Men det kan för både skönlitterära och fackboksförfattare vara viktigt med redaktionell kompetens, vägledning och hjälp med marknadsföring samt det kulturella kapital som förlaget besitter för att skapa en bra produkt. Klart är att marknaden har förändrats, och kanske kommer att förändras ytterligare.

Avslutande diskussion

Denna undersöknings huvudsakliga syfte har varit att studera hur författarnas arbetsvillkor, avtal och ekonomi har förändrats i och med digitaliseringen av läromedel. Metodiskt har detta skett genom intervjuer med författare som är utgivna på Gleerups och deras redaktörer.

I svenska skolans läro- och ämnesplaner är en av dagens målsättningar att stärka elevernas kompetens på olika sätt.¹¹⁷ Detta förutsätter att elever får tillgång till bra digitala läromedel. En tryckt lärobok kan läsas var som helst och när som helst. En tryckt lärobok kan även återanvändas och lånas ut till efterföljande årskullar. En digital bok kräver att den läses på någon slags teknisk apparat, men kan samtidigt samla ett helt bibliotek med läromedel. Det gör att eleven slipper att bära en tung ryggsäck full med olika böcker, utan kan ha alla sina läroböcker i datorn eller surfplattan. Den tryckta boken låser fast texten och bilderna, medan den digitala boken är föränderlig. Den digitala formen har även ändrat läsarens roll på så sätt att de blir användare och medskapare av produkten. De kan sprida, ändra, lägga till och omskapa innehållet.¹¹⁸

Digitaliseringen av läromedel har medfört en förändring i författarens arbetsätt och roll i produktionen. När en skönlitterär författares verk digitaliseras, är det samma text som kopieras till ett annat format som är anpassat till e-böcker. När Gleerups läromedel blir interaktiva adderas bilder, filmer, animationer, frågesporter och hyperlänkar. Oftast är det författaren som konstruerar detta extramaterial i samråd med läromedelsutvecklaren. Det innebär att författaren måste veta (eller lära sig) hur de anpassar sin text till att passa den film eller bild som den digitala produkten innehåller. Det krävs att både författare och läromedelsutvecklare är införstådda i tekniken, vet hur de anpassar texten till materialet samt är medvetna om vad som går att genomföra med en digital bok. De förväntas förutom detta kunna kommunicera och förklara sina idéer med de personer på förlaget som rent tekniskt ska utveckla de interaktiva böckerna. De behöver lära sig att tänka mer

¹¹⁶ Caroline Hamilton, ”The Exposure Economy” i *Overland* 202, 2011, s. 87.

¹¹⁷ Diaz 2012, s. 78.

¹¹⁸ Strömbäck 2013, s. 7.

multimodalt och samarbeta med olika parter i produktionen, som videoproducenter och webbutvecklare. Som Marc J. Rosenberg påpekar krävs det ett väl fungerande samarbete mellan flera aktörer (författare, läromedelsutvecklare, ledning, m.fl) i produktionsprocessen för att skapa användbara och högkvalitativa läromedel.¹¹⁹ Författarskapet utvidgas på detta sätt och blir svårare att överblicka. Författarrollen omfattar inte längre enbart produktion av text, utan kräver även teknisk kompetens och vetskapen om vad som är genomförbart och inte.

En annan förändring för författaren är att det inte finns något bestämt slutdatum för en interaktiv produkt. En tryckt bok är lättare att överblicka, medan en digital produkt ständigt kan revideras. Författaren kan på så sätt fortsätta utveckla produkten med nya övningar, lektionstips och annat material. De intervjuade till denna undersökning tror att användarna i framtiden kommer att ställa högre krav på att de digitala böckerna ska uppdateras med aktuella händelser, nya frågesporter och nya lektionstips. Detta ställer högre krav på författarnas engagemang, långsiktiga planering, tekniska intresse och nyfikenhet.

Upphovsrättslagen har visat sig fungera bra även vid digitala böcker. Grunden att upphovsmannen ensam ska ha rätt att bestämma över sitt verk är detsamma oavsett teknik.¹²⁰ Upphovsrättslagen har även visat sig ligga nära rätten till yttrandefrihet.¹²¹ Författaren kommer alltid ha den ideella upphovsrätten på sina verk. Läromedelsproducenterna kan heller inte ifrånta författaren upphovsrätten, men den ekonomiska rätten kan upplåtas av författaren till förlaget. Vad som kan bli ett framtida dilemma är dock att flertalet aktörer gemensamt bidrar till skapandet av ett material, och rättigheterna kan då bli otydliga.

För att skapa en modern svensk skola krävs det både engagerade lärare och bra läromedel, men det satsas fortfarande för lite pengar på digitaliseringen. Skillnaderna är stora från skola till skola när det gäller tillgång till datorer och läromedel anpassade för digitalt lärande.¹²² Utbildningssektorn är priskänslig gällande läromedel, och digitala läromedel förefaller dyra jämfört med traditionella.¹²³ Detta gör att de interaktiva böckerna inte genererar några stora inkomster för varken förlag eller författare. De som förlorar mest på detta är undersökningens författare som har skrivandet som bisyssla. För att få tid till sitt skrivande har de intervjuade författarna fått ta tjänstledigt från sina heltidsjobb. Det saknas också forskning om läromedel, medan det finns en

¹¹⁹ Rosenberg 2001, s. 174-176.

¹²⁰ Pia Janné Nyberg, "Vad krävs för att den digitala marknaden för böcker ska fungera?", *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen, <http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, juni 2013, hämtad 23/5 2014, s. 32.

¹²¹ Rosén 2013, s. 19.

¹²² Mer tid för lärande 2013, s. 7.

¹²³ Hall 2013, s. 85.

mängd mätningar av hur mycket pengar som satsats totalt i skolan.¹²⁴ Hall menar att läromedelsutvecklare måste jobba nära kunderna både för att säkra försäljning och för att kunna anpassa produkten efter behov.¹²⁵ Diaz ser det som ett måste att använda sig av IT i skolan, eftersom internet idag är en självklarhet i många människors vardag.¹²⁶ För att digitaliseringen ska vara en bra väg för svenska skolor att gå krävs det läromedel som är skrivna av kunniga, inspirerande och engagerade författare. Men för att författarna ska vara det krävs det att de får ekonomisk ersättning för det jobb de lägger ner.

¹²⁴ Mer tid för lärande 2013, s. 3.

¹²⁵ Hall 2013, s. 100.

¹²⁶ Diaz 2012, s. 53.

Källförteckning

Tryckt material

- Anderhag, Per, Selander, Staffan och Svärdemo-Åberg, Eva, ”Interaktivitet och hypertextualitet? Om digital kommunikation och digitala läromedel”, *Utmaningar och e-frestelser – it och skolans lärkultur*, red. Roger säljsjö och Jonas Linderoth, Prisma: Stockholm 2002.
- Børre Johnsen, Egil, Lorentzen, Svein, Selander, Staffan och Skyum-Nielsen, Peder, *Kunskapens texter – Jakten på den goda läroboken*, Universitetsforlaget: Stockholm 1997.
- Clark, Giles och Phillips, Angus, *Inside Book Publishing*, Routledge: New York 2008.
- Diaz, Patricia, *Webben i undervisningen - Digitala verktyg och sociala medier för lärande*, Studentlitteratur: Lund 2012.
- Fägerborg, Eva ”Intervjuer”, *Etnografiskt fältarbete*, red. Lars Kaijser och Magnus Öhlander, Studentlitteratur: Lund 2013.
- Hall, Frania, *The Business of Digital Publishing*, Routledge: Oxon 2013.
- Hamilton , Caroline. ”The Exposure Economy” , *Overland* 202, 2011 s. 87-94.
- Patel, Runa och Davidson, Bo, *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*, Studentlitteratur: Lund 2003.
- Leckner, Sara, ”Boken som medium – bokformatets betydelse i den digitala världen”, *Författaren i den digitala tidsåldern – En studie beställd av den nordiska digigruppen*, Den nordiska digigruppen: 2009.
- Lindmark, Annelie. ”Markant ökning i avtalsskrivande för digitala läromedel”, *Manus* nr 1 mars 2014.
- Lundström, Jenny och Ahlberg, Wivi, ”Royaltyundersökning: Författare tycker till om förlagen”, *Manus* nr 1 mars 2014.
- Renman Claesson, Katarina, ” Författaren i den digitala världen – en upphovsrättslig analys”, *Författaren i den digitala tidsåldern – En studie beställd av den nordiska digigruppen*, Den nordiska digigruppen: 2009.
- Renman Claesson, Katarina, ”Boken, författaren och läsaren – en upphovsrättslig reflektion”, *Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi*, red. Ulla Carlsson och Jenny Johannisson, Litteraturutredningen i samarbete med Nordicom: Stockholm 2012.
- Rosenberg, Marc Jeffrey, *E-learning: Strategies for Delivering Knowledge in the Digital Age*, McGraw-Hill: New York 2001.
- Starkey, Linda, ”Evaluating learning in the 21st century: a digital age learning matrix” i *Technology, Pedagogy and Education* Vol 20, No. 1, March 2011, s. 19-39.

Svedjedal, Johan, *The Literary Web – Literature and Publishing in the Age of Digital Production*, Kungl. Biblioteket: Stockholm 2000.

Söderlund, Petra, ”Författarna och den digitala världen” i *Författaren i den digitala tidsåldern*, Den nordiska digigruppen: 2009.

Widengren Hammarskiöld, Gunilla och E. Pettersson, Lars *Förlagsboken*, Ordfront: Stockholm 2001.

Westlund, Johanna, ”Behöver stå på egna ben”, *Svensk bokhandel*, nr 7 2011.

Otryckt material

Hos uppsatsförfattaren:

Ljudupptagning och transkribering av intervju med ”Författare 1” 2014-04-04.

E-postmeddelande från ”Författare 2” 2014-03-30, 2014-04-03, 2014-04-13, 2014-04-21 och 2014-05-15.

E-postmeddelande från ”Författare 3” 2014-03-31 och 2014-05-19.

E-postmeddelande från ”Redaktör 1” 2014-03-26 och 2014-04-01.

E-postmeddelande från ”Redaktör 2” 2014-04-17.

E-postmeddelande från ”Redaktör 3” 2014-04-21.

E-postmeddelande från ”Utvecklaren” 2014-04-30, 2014-05-05 och 2014-05-13.

Internetkällor:

Gleerups Utbildning, ”Allmänna villkor abonnemangsavtal för Gleerups digitala lärverktyg”,
http://www.gleerups.se/kontakta-oss/licensvillkor/digitala_tjanster, hämtad 3/5 2014.

Gleerups Utbildning AB, ”Fler och bättre digitala möjligheter”,
<http://www.gleerups.se/aktuellt?id=5653816>, 18/2 2014, hämtad 31/3 2014.

Gleerups Utbildning AB, ”Författare”, <http://www.gleerups.se/forfattare>, hämtad 1/5 2014.

Gleerups Utbildning AB, ”Om Gleerups”, <http://www.gleerups.se/om-gleerups>, hämtad 1/5 2014.

Gleerups Utbildning AB, ”Tekniska krav”, http://www.gleerups.se/kontakta-oss/tekniska_krav,
hämtad 28/4 2014.

Gleerups Utbildning AB, ”Webben kompletterar din tryckta bok”,
http://www.gleerups.se/digitala_larverktyg/bok-plus-webb, hämtad 16/5 2014.

- Hempel, Janna och Lindahl, Joanna, ”Digitala läromedel. En analys av marknadens förutsättningar”,
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOid=1974160&fileOid=1978207>, Kandidatuppsats publicerad vårterminen 2011, hämtad 2014-06-11.
- Janné Nyberg, Pia, ”Vad krävs för att den digitala marknaden för böcker ska fungera?”, *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen,
<http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, juni 2013, hämtad 23/5 2014.
- Mer tid för lärande, Skolans bortglömda fråga,
http://svenskalaromedel.se/media/40229/skolans_bortgl_mda_fr_ga_rapport_november_2013.pdf, november 2013, hämtad 26/5 2014.
- Samuelsson, MarieLouise, ”Vad är en fackbok?”,
<http://wse.edgeguide.com/sff/main.nsf/3/E4DCB02180D62A31C125735D0051F3B2>, sidan senast uppdaterad den 8/8 2013, hämtad 4/5 2014.
- Svedjedal, Johan, *Biblioteken och bokmarknaden*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen,
<http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, december 2012, hämtad 23/5 2014.
- Svenska Läromedel, ”Utgivning”, <http://svenskalaromedel.se/laeromedel/utveckling-av-nya-laeromedel/utgivning.aspx>, hämtad 15/4 2014.
- Svenska Läromedel, ”Planering”, <http://svenskalaromedel.se/laeromedel/utveckling-av-nya-laeromedel/planering.aspx>, hämtad 15/4 2014.
- Svenska Läromedel, ”Våra ståndpunkter”, <http://svenskalaromedel.se/vaara-staandpunkter/stark-upphovsraett-en-foerutsaettning.aspx>, hämtad 15/4 2014.
- Sveriges Läromedelsförfattares Förbund, ”Stipendier”, <http://www.slff.se/Stipendier/>, 8/5 2014, hämtad 15/5 2014.
- Sveriges Författarförbund, ”Författarnas Fotokopieringsfond”, 31/4 2014, hämtad 15/5 2014.
- Strömbäck, Per, ”Vad är en (digital) bok?”, *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen, <http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, juni 2013, hämtad 23/5 2014.
- Rosén, Jan, ”Upphovsrätten, yttrande- och informationsfriheten”, *Fritt eller gratis? Den digitala bokens framtid*, Rapport från Svenska Förläggareföreningen, <http://www.forlaggare.se/vara-rapporter>, juni 2013, hämtad 23/5 2014.

Bilaga

Dessa frågor har legat som grund till de intervjuer som har gjorts, både via personliga möten och e-postväxling.

Frågor som ställts till författare:

Hur länge har du arbetat som lärare?

Vilket stadium undervisar och skriver du för? Vilka ämnen undervisar du i?

Hur ser undervisningen ut på din skola? Har ni datorer på den skola du arbetar på? Använder ni tryckta eller digitala läromedel?

Hur mycket skriver du vid sidan om ditt vanliga arbete? Hur många timmar lade du ner/månad när du skrev materialet till den tryckta boken?

När det blev klart att boken även skulle bli digital – fick du omarbeta/komplettera med ny text? Hur mycket nytt arbete innebar det för dig? Arbetar du fortfarande på boken? Skriver du även material till webben?

Har filmer och eller/animeringar lagts till i dina böcker när de blivit interaktiva? Har du varit med i arbetet med att välja ut/göra dem?

Hur mycket kontakt har du med din läromedelsutvecklare?

Planerar ni någon ny bok just nu?

Vad innebär digitaliseringen för dig som författare? Innebär den andra och fler arbetsuppgifter?

Vad tycker du om det? Får du lägga ner mer tid på ditt skrivande jämfört med innan?

Vad för nya krav och arbetsuppgifter ställer digitaliseringen för dig som författare?

Lägger du ner tid på att uppdatera material till de böcker som är digitala?

Vilka ser du som de främsta fördelarna med Gleerups interaktiva böcker?

Hur ser du på framtiden och digitaliseringen av skolan?

Vad tror du om framtiden och digitaliseringen av skolan? Tror du att interaktiva böcker kommer bli en del av framtidens undervisning?

Hur tror du att elevers läskunnighet påverkas i och med tillgången till digitala läromedel?

Tror du att digitaliseringen kommer innebära att konsumenterna kommer att ställa högre krav på uppdaterade produkter?

Hur är din relation till konsumenterna av dina böcker idag?

Har du fått återkoppling om vad elever och lärare tycker? Hur har du fått det?

Tror du att relationen producent-konsument påverkas i och med digitaliseringen och i så fall på

vilket sätt?

Har din royalty ändrats i och med digitaliseringen?

Frågor som ställts till läromedelsutvecklare:

Hur länge har du arbetat som läromedelsutvecklare?

Vad är det roligaste med ditt jobb?

Vilka tryckta böcker som du har varit redaktör för har även blivit interaktiva böcker?

Hur mycket arbetstid i veckan ägnar du dig åt tryckta/digitala böcker?

Hur lång tid tar det att göra en tryckt bok?

Hur lång tid tar det att göra en interaktiv bok?

Hur lång tid tar det att göra en webb? När börjar ni arbetet med webben?

Vem (av författaren och du) levererar vad till den interaktiva boken?

Vad gör du för material till webben? Vem gör quizzar etc till webben?

Hur ofta uppdaterar ni webbar med nya quizzar etc?

Har filmer och eller/animeringar lagts till i dina böcker när de blivit interaktiva? Har du varit med i arbetet med att hitta filmer/animeringar eller har bildredaktören gjort det?

Vad innebär digitaliseringen för dig som läromedelsutvecklare?

Vad för nya krav och arbetsuppgifter ställer digitaliseringen för dig som läromedelsutvecklare?

Vad gör du som redaktör annorlunda jämfört med innan?

Vad ställer ni för krav på författaren i skrivprocessen?

Är det andra och fler krav när den digitala boken och webben ska göras än vid en tryckt bok?

Är författaren med i vidareutvecklingen av läromedlet efter första utgivning av den interaktiva boken? Är författaren med i utvecklingen av quizzar i webben, eventuella filmklipp, länkar och dylikt?

Finns det krav på att författaren ska uppdatera med ny fakta till texten i den interaktiva boken med jämna mellanrum?

Har företaget Gleerups rättigheter att ändra i materialet till den interaktiva boken och webben när de är utgivna? Får Gleerups ändra saker i texten (som t.ex. faktafel) utan författarens godkännande?

Utgivningen av digitala böcker är relativt nytt: har ni gjort upp en plan om regelbunden uppdatering av digitala produkter? Hur ska det i så fall gå till?

Har ni fortsatt kontakt med författaren efter utgivning av tryckt och digital bok? Hur ser den kontakten ut? Hur ofta pratas ni vid?

Hur länge kan man som författare och läromedelsutvecklare arbeta vidare med en interaktiv bok?

Finns det något absolut slutdatum?

Vilka ser du som de främsta fördelarna med Gleerups interaktiva böcker?

Vad tror du om framtiden och digitaliseringen av skolan? Tror du att interaktiva böcker kommer bli en del av framtidens undervisning?

Hur tror du att elevers läskunnighet påverkas i och med tillgången till digitala läromedel?

Tror du att digitaliseringen kommer innebära att konsumenterna kommer att ställa högre krav på uppdaterade produkter?

Hur gör ni med författarens royalty när den tryckta boken blir interaktiv? Får de mer i royalty när den tryckta boken även blir digital?